

Kako se u nizu napisa u našoj periodici spominjalo baš estonsko iskustvo i estonski obrazovni sustav (osobito s obzirom na rezultate koje su estonski učenici postigli u tzv. PISA projektu), eto tog estonskog iskustva o vrijednosti antičke baštine! I dobro je da iz perspektive jedne male kulture kao što je hrvatska pogledamo s koliko se mudrosti u jednako tako maloj kulturi kao što je estonska pristupa ne samo pitanjima antičke baštine, već i obrazovanja. Prilika je ovdje da se zahvalimo autorici što nam je ovaj tekst ustupila na objavljivanje, kao i izdavaču njezine disertacije časopisu/izdanjima *Juridica Internacional* koji je dopustio objavljivanje ovog izdanja u časopisu *LATINA ET GRAECA*.

Slijedi, kao i uvijek, obilje informativnih priloga o mnogim aspektima djelovanja unutar područja što ga omeđuju *studia classica*: prikazi seminara Instituta *LATINA ET GRAECA* te na kraju **Osvrti i recenzije**.

Ovaj će naziv, nadamo se, bolje od dosadašnjeg pokrивati svu raznolikost medija u kojima se pojavljuju informacije o antici. Nekad, na početku izdavanja časopisa *LATINA ET GRAECA* oni su bili gotovo u cijelosti tiskani, pa smo rubriku nazvali **Nove knjige... ..i časopisi**. No vrijeme nosi svoje. Već za nekoliko godina mnoštvo će dosad tiskanih izdanja postojati samo u elektronskim verzijama, a povećava se produkcija filmova i serija na antičke teme, te raznolikih proizvoda u elektronskoj formi. U ovu ćemo rubriku uvrštavati i izvještaje o izložbama i kazališnim predstavama te na jednom mjestu prezentirati informacije i o ovom aspektu našeg suvremenog dijaloga s antikom.

Pa kako 21. stoljeće dogodine već završava svoju prvu dekadu, čini se, po dinamičnim zbivanjima u učenju klasičnih jezika i u percepciji antike, da će i ono – dakako sukladno promjenama koje se oko nas odvijaju nevjerojatno brzo – u antičkim temeljima suvremene civilizacije Zapada prepoznati uporište za nova promišljanja ljudskih težnji i dostignuća.

Zlatko Šešelj

Inge Belamarić Ribe s Plinijeve menze

U knjizi *Osobna biblioteka* Jorge Luis Borges počastio je Oscara Wildea komplimentom: „Njegov opus nije zastario. Ostavlja dojam da je jutros napisan.“ Tako izgleda svaki dio Plinijeva *Prirodoslovlja*. Nesavršen, pun grešaka, eliptičnog i katkada teško prohodnog jezika, Plinije je uvijek svjež i u pravu, čak i kad griješi, odnosno samo intuira. Fantastičan tako, na primjer, zvuči njegov opis razmnožavanja jegulja, koji preuzima od Aristotela: „Jegulje se trljaju o stijene i njihova strugotina oživljava: to je jedini način njihova razmnožavanja.“

Zvuči to bajkovito, no moramo znati da je tek u novije vrijeme znanstveno objašnjeno da „zreli primjerci putuju u more (iz slatkih voda) u jesen, obično za olujnih i kišnih noći. Mrijeste se u dubinama Sargaškog mora (kod Bermuda), a vjerojatno i u Mediteranu, na 6-7 tisuća metara dubine. Nakon mriještenja ugibaju. Ličinke (80-90 mm) putuju prema rijekama iz kojih potječu roditelji. U rijeke ulaze kao staklaste jeguljice. Putovanje i preobrazba traje do tri godine. Mužjaci se uglavnom zadržavaju u moru, a ženke u rijekama i jezerima. Mogu narasti do preko jednog metra, otrovna je njena svježa krv.“¹

Katkada sasvim zapnemo, ne shvaćajući na koga je to pisac mislio. Izvjesna opasna riba, koju Plinije naziva *aries*, prevoditelji još uvijek nisu prepoznali (u talijanskom *l'ariete*; u engleskom *sea-ram*), što pokazuje da ne znamo pravo o kojoj je ribi riječ. Lewis Short govori da je to „an unknown sea-monster, very dangerous to ships“. A Plinije, kao da piše natuknicu za *Phisiologus*-a, svom *ariesu* daje svijest i narav razbojnika (*Grassatur aries ut latro, et nunc grandiorum navium in salo stantium occultatus umbra si quem nandi voluptas invitet expectat, nunc elato extra aquam capite piscantium cumbas speculator occultatusque adnatns mergit*. NH, IX,145) što nas čini nesigurnim u pouzdanoj interpretaciji. U iskušenju smo, dapače, da ilustraciju tog monstruoznog morskog bića prepoznamo u prikazu golemog *ketosa* koji se – razjapljenih usta i dvostruko svijenog repa, višestruko veći od dupina i riba uokolo njega – ustremio na trgovačku galiju na krasnom mozaiku (c. AD 300) iz salutatorija jedne vile otkrivene 1996. u Lyddi (danas Lod), u središnjem Izraelu.

¹ Ivan Jardas, *Jadranska ihthiofauna*, Zagreb 1996: 191.

Mozaik iz Lydde (Izrael), c. AD 300 (preuzeto iz: «Minerva» 1/2011)

Pa ipak, postoje ozbiljne indikacije da bi to mogao biti *Delphinus orca*.² Potvrdu nalazimo kod Klaudija Elijana, kod kojeg nalazimo iscrpan opis toga kita-ubojice koji poviše očiju ima bijele izbočine nalik rogovima.³ Takvo tumačenje nalazimo i kod drugih autora novijeg doba.⁴

Neka su druga Plinijeva mjesta eksplicitnija i znanstveno potvrđena, kao opisi pojedinih riba, pretpostavka da postoje organi za disanje osim pluća ili da mnoge životinje umjesto krvi imaju neku drugu tekućinu...

Postoje oni, koji su svojim znanstvenim radom omogućili, ne samo da Plinija doživljavamo kao suvremenika, nego da tu, Devetu knjigu koja govori o morskim bićima, uopće možemo prevoditi na hrvatski jezik. Jedan od njih je zasigurno Vojmir Vinja. U njegovu kapitalnom djelu *Jadranska fauna, etimologija*

2 Pojam *ballena* označavao bi kita općenito.

3 Claudius Aelianus, *De natura animalium*, XV, 2. Elijan je bio pisac i učitelj retorike (175-235), za vladavine Septimija Severa. Odličan poznavatelj grčkog jezika.

4 Navedimo samo Thomas Bell, *A history of British quadrupeds, including Cetacea*, London 1837, ili C. Plinius Secundus, „*Naturkunde*“ *Lateinisch-deutsch, Buch IX*, izdanje i prijevod Roderich König, Heimeran Verlag, München 1979.— König za *aries* ima nedvomisen izraz *Schwertwal*, što je ime za orku (*Orcinus orca*). Orsat Ligorio također za *aries* (NH, 4, 10) daje opciju *Delphinus orca* (Plinije stariji, „*Deveta knjiga Prirodoslovlja: Vodena bića*“, prijevod Orsat Ligorio, *Latina et graeca*, 15 (Zagreb 2009): 11.

i struktura naziva u potpunosti se ostvarila želja i naum autora, da pruži „sliku strukture, postanja i distribucije bogatog, raznolikog i nestalnog nazivlja s kojim naš čovjek s kraja na kraj naše obale naziva stanovnike mora“.⁵ U 45 samostalnih poglavlja (ribe prijanjalice, o psima i mačkama, plosnate i divlje ribe, lijepa riba, ribe otrovnice...), Vinja je semantičko-etimološkim istraživanjima vratio riječima prozirnost i uspio utvrditi „ono što je u trenutku nastajanja riječi bilo prisutno u duhu onoga koji je riječ stvorio“. Skupljajući neumorno nazive uzduž naše obale (na 170 lokaliteta za 175 vrsta morskih stanovnika) zabilježio je više od 7000 naziva i koristeći „poznavanje stvari“, za koje su ga osposobili njegovi učitelji, u prvom redu Petar Skok, upućujući ga na klasične autore, a na Arisotela posebno, „i na onog Plinija“ – stvorio je djelo uz koje Deveta knjiga tako dobro sjaji.

Samo nekoliko primjera: Vinja o murini priča kao o legendarnoj ribi *par excellence*, oko koje je sve oduvijek obavijeno misterijom: od priče da je *muraina* uvijek ženka i da izlazi na kopno pariti se sa zmijom (Plinije NH XXXII,5,1), do toga kako zmija-mužjak riga vatru prije nego što će oploditi murinu. Donosi nadalje život tih legendi tijekom srednjega vijeka, priča o crkvama kao jedinim utočištima od te nemani, u kojima se paljenjem svijeća nalazio „lijek“ od njihove zle čudi, o ogrlicama i naušnicama u obliku murine protiv uroka, o kojima govori Izidor Seviljski, a o čemu spomen nalazimo čak i u Vulgati, u Pjesmi nad pjesmama.

5 Vojmir Vinja, *Jadranska fauna: etimologija i struktura naziva*, vol. I. i II., Split – Zagreb, 1986.

Podni mozaik iz rimske vile u Milreu (Portugal – nekadašnja Luzitanija), 2. stoljeće

Ili pak, u okviru poglavlja o trilji, nakon opsežne identifikacije grčkog naziva *trigle* (lat. *Mullus*), navodi kako su o njoj pisali mnogi rimski pisci: Seneka, Ciceron, Horacije, Varon, Marcijal. Stari su, kaže, dobro razlikovali dvije vrste *Mullus*-a, što se dobro vidi iz opsežnog Plinijeva razlaganja (NH IX, 64-68), koji na tom mjestu govori više na temelju vlastita zapažanja, nego parafrazirajući, kao inače, svoje grčke uzore. Citira Vinja opširno Plinija, a podsjeća nas na opise mijenjanja boje ribe dok umire; na priču kako je Azinije Celer dao osam tisuća sestercija za jednog barbuna; na nevjerojatan podatak o trilji od 80 libri težine, uhvaćenoj u Crvenom moru.

Mi ćemo se onda i sami prisjetiti rimskih vila, ribnjaka; Milona koji se u Masiliji trilja najeo i zato ne žali što je u progonstvu i što ga Ciceron nije obranio; bogatih stolova imućnih Rimljana, Marcijalova romba, Senekinih riječi, kako nema ljepšeg prizora od umirućih trilja, jer se „brani od smrti, koja joj se približava, pa joj to napinjanje po tijelu širi najsjajnije grimizno rumenilo, koje kasnije sve više blijedi, te pri umiranju najdivnije prijelaze pokazuje“.⁶ Znamo da su bogate rimske matrone u rukama držale trilje netom izvađene iz staklenih posuda i uživale u tom prizoru na radost prisutnih. Tako se oko rimske menze pruža prizor karakteristične onodobne surovosti, gastronomskih uživanja – praćenih bogatom nomenklaturom najboljih ribljih vrsta i probranih vina. Utjehu uvijek daje Ciceron: dobar je ručak izvor zadovoljstva, a najbolji začini mu daje – pametan razgovor.⁷

6 Seneca, *Naturales quaestiones* III.18.1.4

7 Za ugodne razgovore i pomoć koju mi je pružio pri priređivanju ovog priloga, najsrdačnije zahvaljujem kolegi Anti Podrugu, profesoru Prve gimnazije u Splitu.

Podni mozaik iz Pompeja (1. st.), izložen u Museo Archeologico Nazionale u Napulju

PLINII, NATURALIS HISTORIA, IX., 142 - 161

142

Concharum generis et pina est. nascitur in limosis, subrecta semper nec umquam sine comite, quem pinoteren vocant, alii pinophylacem; is est squilla parva, aliubi cancer dapis adsector. pandit se pina, luminibus orbum corpus intus minutis piscibus praebens. adsultant illi protinus et, ubi licentia audacia crevit, implent eam. hoc tempus speculatus index morsu levi significat. illa compressu quicquid inclusit exanimat partemque socio tribuit.

143 Quo magis miror quosdam existimasse aquatilibus nullum inesse sensum. novit torpedo vim suam ipsa non torpens, mersaque in limo se occultat, piscium qui securi supernatantes obtorpuere corripiens. — huius iecori teneritas nulla praefertur. — nec minor sollertia ranae, quae in mari piscatrix vocatur. eminentia sub oculis cornicula turbato limo exerit, adsultantibus pisciculis praetrahens, donec tam prope accedant, ut adsiliat. 144 simili modo squatina et rhombus abditis pinas exertas movent specie vermiculorum, item quae vocantur raiae. nam pastinaca latrocinatur ex occulto transeuntes radio, quod telum est ei, figens. argumenta sollertiae huius, quod tardissimi piscium hi mugilem velocissimum omnium habentes in ventre reperiuntur. 145 Scolopendrae, terrestribus similes, quas centipedes vocant, hamo devorato omnia interanea evomunt, donec hamum egerant, dein resorbent. at vulpes marinae simili in periculo gluttunt amplius usque ad infirma lineae, qua facile praerodant. cautius qui glanis vocatur aversos mordet hamos nec devorat, sed esca spoliat. Grassatur aries ut latro et nunc grandiorum navium in salo stantium occultatus umbra, si quem nandi voluptas invitet, expectat, nunc elato extra aquam capite piscantium cumbas speculatur occultusque adnatans mergit.

146 Equidem et iis inesse sensum arbitror, quae neque animalium neque fruticum, sed tertiam quandam ex utroque naturam habent, urticis dico et sponseis.

Urticae noctu vagantur locumque mutant. carnosae frondis iis natura, et carne vescuntur. vis pruritu mordax est eademque, quae terrestres urticae. contrahit ergo se quam maxime rigens ac praenatante pisciculo frondem suam spargit complectensque devorat.

PLINIJE STARIJI
PRIRODOSLOVLJE, KNJIGA IX. 142-161

142 LXVI Školjkama pripada i periska.¹ Raste u mulju (pjesku), uvijek uspravna i nikad nije bez pratioca, kojega (jedni) zovu pinoteres, drugi pinophylax.² To je malena kanoča, drugdje (zvana) račić, drug u gozbi.³ Periska se otvara, pokazujući malim ribama tamnu unutrašnjost tijela; one uskaču unutra i kad im hrabrost tim dopuštenjem naraste, ispune je. Dočekavši taj trenutak, doušnik joj daje znak laganim ugrizom. Ona pritiskanjem ubija sve što je zatvorila i daje dio savezniku.

143 LXVII Tim više se čudim da su neki (ljudi) mislili da morske životinje ne posjeduju nikakva osjeta. Drhtulja zna za svoju snagu i sama se (od nje) ne koči.⁴ Skriva se uronjena u pijesak, hvatajući sve ribe koje je strujom ukočila dok su bezbrižno plivale iznad nje.⁵ Nijedna se mekoća ne cijeni više od mekoće njezine jetre. Ništa manja nije lukavost žabe koja se u moru naziva ribolovkinjom.⁶ Uzmotivši pijesak, izvlači ispod očiju male šipčice koji strše a koje povlači pred malim ribicama koje poskakuju (prema njima), dok ne dođu tako blizu da skoči (na njih). Na sličan način sklat⁷ i rumb⁸ skriveni miču svojim izbačenim nosnim brkovima pričinjavajući se da su crvi, a to isto (rade) i ribe koje se nazivaju raže.⁹ Naime, raža vrebja skrivena probadajući bodljikom, što je njeno oružje, ribe koje plivaju mimo nje.¹⁰ Ovo su razlozi njezine vještine, pa se pronalaze raže, najsporije ribe, koje u želucima imaju najbržu (od riba): cipal.¹¹

145 Scolopendre su slična kopnenim (životinjama) koje se zovu stonoge.¹² Kada progutaju udicu, izbljuju cijelu utrobu dok udicu ne izbace, a zatim utrobu vrate nazad. Morske lisice u sličnoj opasnosti progutaju više, sve do mekanog dijela uzice gdje je mogu lako odgristi.¹³ Riba koja se zove mačka mrkulja opreznije grize udice odostraga, ne proguta je, ali ukrade ješku.¹⁴ Morski ovan se zalijeće kao razbojnik i sad skriven u sjeni većih lađa koje stoje na pučini čeka da nekoga obuzme želja za plivanjem, a sad izbacivši glavu iznad vode gleda ribarske čamce i krišom plivajući (do njih) potapa ih.¹⁵

146 LXVIII Ja doista mislim da imaju osjetilo i ona stvorenja koja nemaju ni životinjsku ni biljnu nego neku treću narav, nastalu iz ove obje, mislim na meduze i spužve. Meduze noću lutaju i mijenjaju mjesto. Imaju narav mesnatog lista i hrane se mesom. Snaga (njihova) ugriza po žarenju je slična kao kod kopnene koprive. Ona se, dakle, stisne i što je više moguće ukoči i kad mala ribica pliva, raširi svoje žarnjake i „grleći“ je 147 proguta.

147 alias marcenti similis et iactari se passa fluctu algae vice, contactos piscium attrituque petrae scalpentes pruritum invadit. eadem noctu pectines et echinos per . . . quaerit. cum admoveri sibi manum sensit, colorem mutat et contrahitur. tacta uredinem mittit, paulumque si fuit intervalli, absconditur. ora ei in radice esse traduntur, excrementa per summa tenui fistula reddi.

148 Spongearum tria genera accepimus: spissum ac praedurum et asperum tragos [id] vocatur, spissum et mollius manos, tenue densumque, ex quo penicilli, Achillium. nascuntur omnes in petris, aluntur conchis, pisce, limo. intellectum inesse iis apparet, quia, ubi avulsorem sensere, contractae multo difficiliter abstrahuntur; hoc idem fluctu pulsante faciunt.

149 vivere esca manifesto conchae minutae in iis repertae ostendunt. circa Toronen vesci illis avulsas etiam aiunt et ex relictis radicibus recrescere in petris; cruoris quoque inhaeret colos, Africis praecipue, quae generantur in Syrtibus. maximae fiunt manoe, sed mollissimae circa Lyciam, in profundo autem nec ventoso molliores; in Hellesponto asperae, et densae circa Maleam. putrescunt in apricis locis, ideo optimae in gurgitibus. viventibus idem qui madentibus nigricans colos.

150 adhaerent nec parte nec totae; intersunt enim fistulae quaedam inanes quaternae fere aut quinae, per quas pasci existimantur. sunt et aliae, sed superne concretae. et subesse membrana quaedam radicibus earum intellegitur. vivere constat longo tempore. pessimum omnium genus est earum quae aplysiae vocantur, quia elui non possunt; in quibus magnae sunt fistulae et reliqua densitas spissa.

151 Canicularum maxime multitudo circa eas urinantes gravi periculo infestat. ipsi ferunt et nubem quandam crassescere super capita, animali planorum piscium similem, prementem eos arcentemque a reciprocando, et ob id stilos praeacutos lineis adnexos habere sese, quia nisi perfossae ita non recedant, caliginis et pavoris, ut arbitror, opere. nubem enim et nebulam, cuius nomine id malum appellat, inter animalia haut ulla conperit quisquam.

152 cum caniculis atrox dimicatio. inguina et calces omnemque candorem corporum appetunt. salus una in adversas eundi ultroque terrendi, pavet enim hominem aequae ac terret, et ita sors aequa in gurgite.

Drugi put je slična uvenuloj i, dopustivši da je nose valovi kao alge, napada ribe koje je taknula, dok one stržu ubodno mjesto trljanjem o stijene. Isto biće noću lovi jakovnice i ježeve.

Kad osjeti da joj se ruka približava, mijenja boju i stišće se. Kad je dotaknuta, žareći bode i, ako ima vremena, skriva se. Priča se da ima usta u korijenu i da nečist izbacuje kroz tanku cjevčicu na njenome vrhu.

148 LXIX Naučili smo da postoje tri vrste spužava: (ona) deblja, vrlo tvrda i hrapava zove se tragos, tanja i mekša manos, a tanka i gusta, od koje se prave slikarski kistovi Achillium. Sve rastu na stijenama, hrane se školjkama, ribom, muljem.¹⁶ Jasno je da posjeduju inteligenciju jer se zbijaju čim osjete berača (spužava) i tako se mnogo teže otkidaju.

149 To isto čine kad valovi udaraju u njih. Malene školjke pronađene u njima jasno pokazuju da žive jedući hranu. Priče se da se oko Torone¹⁷ njima hrane i čak i kad su (već) iščupane i da ponovo rastu na stijenama iz preostalog korijenja. Boja krvi ostaje na njima, naročito na afričkim (spužvama) koje rastu na pješćanim sprudovima.¹⁸ Vrlo velike manoe, a istodobno najmekše, rastu oko Likije,¹⁹ a mekše u dubini (mora) bez vjetra, grublje teksture (su) na Helespontu,²⁰ a gušće oko Malee.²¹ Spužve venu na sunčanim mjestima, a najbolje su u dubokim morima.

150 Žive spužve imaju istu crnkastu boju kao i one (koje rabimo) kada se smoče. Ne prijanjaju uz stijene ni dijelom ni cijele: u njima, naime, postoje četiri ili pet praznih cjevčica, a smatra se da se preko njih hrane. Postoje i druge (cjevčice), ali odozgo zatvorene, a zna se da ispod njihova korijenja postoji membrana (opna). Poznato je da žive dugo vremena. Najlošije od svih su (one) koje se nazivaju aplysiae, jer se ne mogu oprati, koje imaju duge cjevčice, a u preostalom su dijelu vrlo guste (teksture).

151 LXX Mnoštvo morskih pasa oko njih uznemiruje ronioce velikom opasnošću. Sami (oni) pripovijedaju da se neka vrsta oblaka zgušnjava poviše (njihovih) glava – ta vrsta životinja je slična plosnatim hrskavičarkama²² – pritišćući ih (dolje) i sprječavajući ih da se vrate. I da zbog toga imaju vrlo oštre šiljke privezane za užad, jer se oni neće povući ako ih se ovako ne probije; to je, kako mislim, posljedica mraka i straha. Jer nitko nikada nije između životinja otkrio „oblak“ ili „maglu“ čijim imenom nazivaju to zlo.

S morskim psima vodi se žestoka borba; (oni) napadaju slabine i pete i sve bijele dijelove tijela. Jedini je spas ići prema njima i namjerno ih plašiti. Naime, boji se čovjeka, jednako kao što ga plaši, i tako im je jednaka sudbina (sreća) u dubokome moru.

ut ad summa aquae ventum est, ibi periculum anceps adempta ratione contra eundi, dum conetur emergere, et salus omnis in sociis. funem illi religatum ab umeris eius trahunt; hunc dimicans, ut sit periculi signum, laeva quatit, dextera adprehenso stilo in pugna est. 153 modicus alias tractus; ut prope carinam ventum est, nisi praeceleri vi repente rapuit, absumi spectant. ac saepe iam subducti e manibus auferuntur, si non trahentium opem conglobato corpore in pilae modum ipsi adiuvare. protendunt quidem tridentes alii, set monstro sollertia est navigium subeundi atque ita e tuto proeliandi. omnis ergo cura ad speculandum hoc malum insumitur. certissima est securitas vidisse planos pisces, quia numquam sunt ubi maleficae bestiae, qua de causa urinantes sacros appellant eos.

154 Silicea testa inclusis fatendum est nullum esse sensum, ut ostreis. multis eadem natura quae frutici, ut holothuriis, pulmonibus, stellis. adeoque nihil non gignitur in mari, ut auonarum etiam aestiva animalia, pernicio molesta saltu aut quae capillus maxime celat, existant et circumglobata escae saepe extrahuntur, quae causa somnum piscium in mari noctibus infestare existimatur. quibusdam vero ipsis innascuntur, quo in numero chalcis accipitur.

155 Nec venena cessant dira, ut in lepore, qui in Indico mari etiam tactu pestilens vomitum dissolutionemque stomachi protinus creat, in nostro offa informis, colore tantum lepori similis, in Indis et magnitudine et pilo, duriore tantum. nec vivus ibi capitur. aequae pestiferum animal araneus, spinae in dorso aculeo noxius. sed nullum usque execrabilius quam radius super caudam eminens trygonis, quam nostri pastinacam appellant, quincunciali magnitudine: arbores infixus radici necat, arma ut telum perforat vi ferri et veneni malo.

156 Morbos universa genera piscium, ut cetera animalia etiam fera, non accepimus sentire. verum aegrotare singulos manifestum facit aliquorum macies, cum in eodem genere praepingues alii capiantur.

157 Quonam modo generent, desiderium et admiratio hominum differri non patitur. pisces attritu ventrium coeunt tanta celeritate, ut visum fallant, delphini et reliqua cete simili modo et paulo diutius.

Kad se približe površini, ondje je teška opasnost (za čovjeka), jer mu je oduzeta mogućnost za napad dok pokušava izroniti i sav mu je spas u drugovima. Oni vuku konop privezan za njegovu ramena kojega dok se bori trese lijevom rukom kao znak opasnosti, a desnom se bori 153 uhvativši bodež. Većinu vremena ga lagano potežu: kada dođe blizu čamca, gledaju kako nestaje, ako ga smjesti velikom brzinom ne izvuku. Često već podignuti bivaju istrgnuti iz ruku (drugova), ukoliko nisu sami pomogli onima koji ih vuku sklupčavajući tijela u oblik lopte. Ostali, naravno, udaraju ostima, ali neman ima vještinu zaroniti pod čamac i tako se boriti sa sigurnog mjesta. Stoga se posvećuje sva briga za praćenjem tog zla. Najveća je sigurnost kad vide plosnate hrskavičarke, jer se one nikad ne nalaze gdje su opake zvijeri, pa ih radi toga ronioци nazivaju svetim (ribama).²³

154 LXXI Treba priznati da bića zatvorena u kremenju školjci, kao na primjer kamenice, nemaju nikakvo osjetilo. Mnoge imaju prirodu grma, kao morski krastavci,²⁴ morska pluća,²⁵ morske zvijezde. I zaista sve raste u moru, čak i ljetne životinje iz gostionica – one dosadne sa živahnim skokom ili one koje kosa najviše skriva – i ondje se nalaze, često izlaze iz mora rojeći se oko mamaca. Smatra se da je to uzrok koji noću u moru ometa san riba. Ali rađaju se i u samim tijelima nekih riba, među kojima je i haringa.

155 LXXII Ne nedostaju ni grozni otrovi, kao kod morskog zekana,²⁶ u Indijskom je oceanu već na dodir otrovan i smjesti izaziva povraćanje i mlohavost stomaka (= proljev), u našem moru samo bezlična gruda samo po boji slična zecu, dok je u Indijskom oceanu (sličan zecu) i veličinom i krznom, samo oštrijim; tamo se živ ne lovi. Jednako je pogubna životinja pauk, opasan zbog trna na leđnoj peraji.²⁷ Ali nema nigdje na svijetu ništa strašnijeg od bodlje, velike oko 12 cm, koja strši poviše repa trygona kojega naši nazivaju pastinaca.²⁸ Ubija stabla ako se zabije u korijen, probija oružje kao strijela, snagom željeza i pogibeljnog otrova.

156 LXXIII Ne znamo da različite vrste riba oboljevaju od bolesti, kao sve ostale životinje, pa i divlje; ali mršavost nekih pokazuje da pojedine boluju, kad se iz istog roda uhvate druge iznimne debljine.

157 LXXIV Znatizelja i divljenje ljudi ne dopuštaju da odgodimo razmatranje o načinu razmnožavanja. Ribe se trljanjem trbuha pare takvom brzinom da ih se ne može uočiti (izmiču pogledu). Dupini i ostale veće ribe na sličan, malo duži način.

U doba parenja ženka slijedi mužjaka gurkajući nosom njegov trbuh, nakon

femina piscis coitus tempore marem sequitur, ventrem eius rostro pulsans; sub partu mares feminas similiter, ova vescentes earum. nec satis est generationi per se coitus, nisi editis ovis interspersando mares vitale adperserint virus. non omnibus id contingit ovis in tanta multitudine; alioqui replerentur maria et stagna, cum singuli uteri innumerabilia concipiant.

158 Piscium ova in mari crescunt, quaedam summa celeritate, ut murenarum, quaedam paulo tardius. plani piscium, quibus cauda non est . . . aculeatique, et testudines in coitu superveniunt, polypi crine uno feminae naribus adnexo, saepiae et lolligines linguis, componentes inter se brachia et in contrarium nantes; ore et pariunt. sed polypi in terram verso capite coeunt, reliqua mollium tergis ut canis, item locustae et squillae, cancri ore.

159 ranae superveniunt, prioribus pedibus alas feminae mare adprehendente, posterioribus clunes. pariunt minimas carnes nigras, quas gyrimos vocant, oculis tantum et cauda insignes, mox pedes figurantur cauda findente se in posteriores. mirumque, semestri vita resolvuntur in limum nullo cernente, et rursus vernis aquis renascuntur quae fuere natae, perinde occulta ratione, cum omnibus annis id eveniat.

160 et mituli, pectines sponte naturae in harenosis proveniunt; quae durioris testae sunt, ut murices, purpurae, salivario lentore, sicut acescente umore culices; aqua spuma maris incalescente, cum admissus est imber; quae vero siliceo tegmine operiuntur, ut ostrea, putrescente limo aut spuma circa navigia diutius stantia defixosque palos et lignum maxime. nuper conpertum in ostreariis umorem iis fetificum lactis modo effluere. anguillae atterunt se scopulis; ea strigmenta vivescunt, nec alia est earum procreatio. 161 piscium diversa genera non coeunt praeter squatinam et raiam, ex quibus nascitur priore parte raiae similis, et nomen ex utroque compositum apud Graecos trahit.

polaganja jajašaca mužjaci to isto (čine) ženka, jedući njihova jaja. Samo parenje nije dovoljno za podmladak, ako izlegnuta jaja mužjaci ne poprskaju ovamo-onamo životnim sjemenom. Ono ne dotakne sva jaja u tom mnoštvu; u protivnom bi bila ispunjena mora i jezera, jer se u jednoj utrobi začne nebrojeno mnogo (jajašaca).

158 Riblja jaja rastu u moru, neka iznimno brzo kao murinina, neka malo sporije.²⁹ Neke od plosnatih hrskavičarki nemaju rep, bodljikave raže i kornjače penju se na ženku. Hobotnice (se pare) priljubivši jedan krak nosnicama ženke,³⁰ sipe i lignje jezicima, vežući se međusobno krakovima i plivajući na suprotne strane; ustima i rađaju. Ali hobotnice se pare okrenuvši glavu prema zemlji, ostale mekane ribe leđima, kao i psi;

159 isto tako jastozi i kozice, rakovi ustima. Žabe se penju (na ženke), mužjak obuhvaćajući lopatice prednjim nogama, a butiče stražnjim. Rađaju vrlo male crne mlade koji se zovu punoglavci, karakteristični samo po očima i repu, ali uskoro se oblikuju noge tako da se rep rasiječe u dvije stražnje. I čudno, nakon pola godine života oni leže skriveni u blatu, i ponovno se s proljetnim vodama obnavljaju onakvima kakvi su prije bili, po nekom tajnom zakonu prirode,

160 jer se to događa svake godine. Dagnje i jakovnice u skladu s prirodom nastaju na pješčanim mjestima, a oni koje imaju čvršću školjku kao volci i purpure, od sluzave žitke mase, kao što komarci iz ustajale vode. Mlađ srdele³¹ rađa se zagrijavanjem morske pjene nakon kiše. A ona bića koja su zaštićena kamenastom lupinom, kao ostriga, nastaju u trulom blatu ili u pjeni oko lađa koje su usidrene duže vremena i oko stupova zabodenih (u more), naročito drvenih. Nedavno je u gojilištima ostriga otkriveno da iz njih istječe plodna tekućina poput mlijeka. Jegulje se trljaju o stijene, i njihova strugotina oživljava: 161 to je jedini način njihova razmnožavanja.³² Različite vrste riba ne pare se međusobno, osim sklata i raže, od kojih nastaje (riba) prednjim dijelom slična raži, a kod Grka nosi ime sastavljeno od jedne i druge.³³

1 *Pinna nobilis* (plemenita periska) ili lostura, iz obitelji *Pinnidae*, najveća je jadranska školjka, danas ugrožena i zaštićena vrsta. Spominje je Aristotel (HA 4.4.4), navodeći da se školjka drži dna i ne miče s mjesta. Doista, ona živi zabodena u okomitom položaju na dubini od 2-20 metara, gdje se bisusnim nitima pričvršćuje za morsko dno. Ima oblik šiljastog trokuta, a vanjska je površina ukrašena ljuskastim lamelama. Ponekad stvara malene bisere nepravilnih oblika.

2 *Pinotheres pinotheres* – čuvarkuća (Mladen Ercegović, *Osmojezični ilustrirani imenik i rječnik faune Jadranskog mora*, Zagreb, 2003.)

3 *Squilla mantis*: kanoča, gambor, škamp, vabić.

4 Vinja donosi citat iz Izidora (*Orig.* 12, 6, 45) koji je, kaže, dovoljan da kod nas, a i drugih primorskih naroda, objasni gotovo sva imena drhtulje ili trnjače: „Torpedo vocata eo quod corpus torpescere faciat si eam quisque viventem tangat“. Svi nazivi, kaže, počivaju na istoj slici sadržaja: „trnuti“, „obamrijeti“, „drhtati“ i sl. (Vinja, *Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva*, I, Split – Zagreb 1986: 72)

5 „U tijelu im se nalazi električni organ bubrežasta oblika, kojim proizvode električne udarce, dosta osjetljive i za čovjeka. Tim udarcima umrtvljuju ribe, koje same napadaju“ (D. Morović, *Pom. Enc.* 2 /1955/: 511).

6 „Žaba‘ je najstariji semantizam koji poznajemo za vrstu *Lophius*“, piše Vinja navodeći Aristotelova, Plinijeva, Opijanova i Ciceronova zapažanja. Ukratko, možemo biti sigurni da je grčki *batrahos* = *rana marina*. Posebno se osvrće na naziv *piscatrix*, tj. „ribar“, navodeći da Aristotel začuđujuće točno opisuje tehniku ove ribe (opisanu i ovdje kod Plinija), koja se točno podudara s opisima modernih ihtiologa. Riba *Lophius piscatorius* zbog svoje se ružnoće, ogromnih usta, nesrazmjerno velike i čudno spljoštene glave zove grdobina, grdoba, vrag morski, vražja mater, žaba.

7 *Rhina squatina*, *Squatina angelus*, *Squatina squatina* = sklat, andeo, ćuk sivac, sklač (Mladen Ercegović, *Osmojezični ilustrirani imenik i rječnik faune Jadranskog mora*, Zagreb 2003: 168). Vinja (I, 69) donosi razliku ihtiološke i pučke taksonomije. Po prvoj sve se Hrskavičarke (*Chondroichthyes*) dijele na dva velika reda: Psi (*Selachoides*) i Raže (*Batoidei*). Druga ih drugačije artikulira: mačke nisu psi, a nisu psi ni sklatovi (*Squatinae*). Njih pučka taksonomija ne naziva i ne tretira kao pse, nego ih ubraja u plosnatu divlju ribu, jednako kao i drhtulje, raže, žutulje i golube. Plinije spominje *aspera cute ut squatina, qua lignum et ebora poliuntur* (9,14,40) i *rhina quem squatum vocamus* (32,50), gdje je, dakle, grčki *ihthionim* izveden iz apelativa za sadržaj „turpija“, a Izidor Seviljski (*Orig.* 12,6, 37) jednako tumači i latinski: „*squatius dictus, quod sit squammis acutis, unde et eius cute lignum politur*“.

8 Rumb spada u listašice, spljoštene koštunjičave ribe, koje žive na pjeskovitom i muljevitom tlu. Listašice spadaju u red *Pleuroneciformes* ili *Hetrosomata*, a ime jasno govori da su te ribe izgubile bilateralnu simetriju tijela. Nesimetrični razvoj glave određuje i položaj očiju na istoj strani i iskrivljenost usta pa riba liči na list, a često se tako i zove. Vinja (I, 89) navodi da su naši nazivi: a) list, švoja i varijante; b) rumb, obliš (veliki list) i pokrivce i sinonimi (mali, nevrijedni list) točno odgovaraju onome što je Plinije (9,72) vidio. Govoreći o nehrskavičavoj ribi plosnata tijela, on kaže: *Marinorum alii sunt plani, ut rhombi, soleae ac passerres...*

9 Vinja (I, 75) smatra da je *ihthionim* potekao od fitonima, kako u latinskom, tako i u grčkom (*batos* i *batis*). Tako bi osnovni naziv *raža* bio dalmatski ostatak koji nastavlja najrašireniji latinski oblik *raja*, što bi označavalo trnove, bodljikave trave i sl. Za pučku denominaciju *Rajidae* i *Pteroplatea* iz obitelji *Trygonidae* su *raže*, dok *Myliobatidae* tvore zasebnu skupinu. To se potvrđuje i ženskim rodovima za prve (*raža*) i muškim za druge (golub).

10 Vidi bilješku 28.

11 RIBE KOŠTUNJAČE iz porodice skočaca (*Mugilidae*). U našem jeziku je to riba cipal (od grčkog *kefale*) tobože velike glave: *Mugil cephalus*, cipal glavaš, *Mugil labeo*, cipal plutaš, *Mugil auratus*, cipal zlatar i dr.

12 Vjerojatno misli na *Eunice gigantea* (veliki morski crv). Danas se termin *Scolopendra cingulata* rabi za kopnenu stonogu.

13 *Alopecias vulpes* (lisica, morska lisica, pas lisica, pešebandijera) nazvana tako po neobično dugoj repnoj peraji, na koju otpada polovina od ukupne dužine tijela. Opijan (HA 3, 144) smatra da je riba prozvana lisičom zbog lukavosti da se zna osloboditi udice, pregristi konopac. Plinije je naziva i *vulpes marina*, prenoseći ovu priču.

14 Vjerojatno *Scyliorhinus stellaris* (mačka, mačka kamenjarka, parda, šarka).

15 *Delphinus orca*.

16 Vinja (II, 186) nas podsjeća da je klasična starina bila dobro upoznata s tim primitivno građenim višestaničnim životinjama (doduše, smatraju je biljkom) spominjući Homera i njegovog Odiseja „čije sluge mnogorupim spužvama čiste trpeze“. Također navodi da Plinije doslovno prenosi Aristotelovu podjelu.

17 Grad u Halkidici u Makedoniji (također NH, 4,10,17).

18 Misli na pješčane sprudove na sjevernoj obali Afrike: Syrtis Maior blizu

Cyrenaice (sada libijski Zaljev Sidra), te Syrta Minor, blizu Byzacene (sada tuniski Zaljev Gabes) (NH,5,4,4).

19 Zemlja u maloj Aziji, između Karije i Pamfilije, gdje je bio vulkan Himera (NH, 5,27,27).

20 Uski tjesnac koji povezuje Egejsko s Mramornim morem, danas Dardaneli (NH,4,11,18). Dobio je ime po Atamantovoj kćeri Heli, koja se u mitološkoj priči o zlatnom runu u njemu utopila.

21 Rt na Peloponezu, na jugu Lakonije, sada rt Malea (NH, 4,5,8).

22 Slijedeći Aristotela, Plinije (9,78) vjerno nabroja plosnate hrskavičarke: *Planorum piscium alterum est genus, quod pro spina cartilaginem habet, ut raiae, pastinacae, squatinae, torpedo et quod bovis, aquillae, ranae nominibus Graeci appellant.* (Vinja, I, 86).

23 *Anthias sacer* je stariji naziv, dok danas vrijedi *Anthias anthias*. Samo jedna vrsta u Sredozemlju. Epitet *sacer* potječe već od Aristotela. On navodi kako spužvari ribu *anthias* nazivaju svetom, jer kad je ona u blizini, tada ondje nema morskih pasa (HA, 9,25,3) (Vinja, II, 40). Radi se o ribi koju mi zovemo kirmjica crvena, jera, marcapan, matulić barjaktar, zdur.

24 Morski krastavac ili trp (*Holothuria pentaces L.*).

25 *Rhisostoma pulmo*, nazvan još i morski klobuk.

26 *Aplysia depilans*.

27 *Trachinus araneus*, *Tr. draco*, *Tr. radiatus* i najotrovnija *Tr. vipera*, četiri su vrste obitelji *Trachinidae*. Plinije je od Grka preuzeo i preveo *draco (marinus)*. Njegovi su opisi vrlo točni (9,82), a ima i još eksplicitnije mjesto (32,148): *Est gerriculae ample similis, aculeos in branchiis habet ad caudam spectantes; sic ut scorpio laedit, dum manu tollitur.* Usporedba pauka s škorpionom je vrlo točna, jer pauk ima opasne bodlje prve hrptene peraje, kao i bodlje pri škrgama, koje su oštre kao igla i kroz koje riba ispušta veoma jak otrov. Zbog neurotoksičnosti i hemotoksičnosti bolovi su nepodnošljivi, a može nastupiti i smrt. Protuotrova nema; pomaže tretman vrućom vodom, jer je termolabilan.

28 Otrovnost bodlje bodljikavih raža (*Myliobatidae* i *Trygonidae*) imaju na repu tvdu koštanu bodlju iznad koje su otrovne žlijezde. Pri udaru repom iz žlijezde ispuštaju otrovni sekret u obliku sluzi, koji ima bolne, neugodne i opasne posljedice (sniženje tlaka, pojačan rad srca, znojenje, zimnicu, a katkad i paralizu srčanog mišića). Ovdje je riječ o *Trygon pastinaca* kod nas poznatom kao golub, žutuga, matan, sova.

29 Kako je murina vrlo otporna i snažna riba, opasna ugriza, Vinja smatra da je to svakako jedan od razloga dugotrajnog čuvanja jedinstvenog naziva u genetski različitim jezicima. (Vinja, I, 162).— Plinije (9,77) opisuje kako je Vedije Polion svoje murine hranio robovima koje je htio kazniti.

30 Hobotnica je jedan od rijetkih hiperonima za važnu skupinu morskih životinja koja je uzrazito slavenskog podrijetla (praslav. *hobotb*, „rep“), dok u latinskom imamo *polyypus*, što je preuzeto iz grčkog, koji je tako označavao životinju s mnogo nogu (Vinja, II, 67).

31 Vinja (I, 386) navodi četiri vrste srdela, a kaže da su sistematičari u zadnju izdvojili najmanju vrstu. To je, prema uvriježenom gledanju, grč. *aphye*, latinizirano u *apua*: *Apua nostris, aphyen Graeci vocant, quoniam in pisciculis e pluvia nascitur* (NH 31, 95), jer su Stari vjerovali u generaciju te ribice, koja se rađa iz morske pjene nakon kiše. Ovdje Plinije opet slijedi Aristotela. Ova riblja mlađ je bila vrlo ukusna za jelo, a mogla se upotrijebiti za slabiju vrstu cijenjenog i skupog garuma.

32 Vinja (I, 158): Tri su predstavnika reda *Anguilliformes* (Jeguljke ili Jeguljače), odnosno zmijolikih riba: jegulja murina, ugor. Oblik *jegulja* najstariji je naš direktni nastavljač lat. denominativne izvedenice *anguilla* od *anguis* = zmija. (Isid. 12,6,41: *Anquillae similitudo anguis nomen dedit.*) Plinije u opisu njihova razmnožavanja slijedi Aristotela, ali treba imati na umu da je zamršeni problem razmnožavanja jegulja, kao što smo već rekli, riješen tek u najnovije doba.

33 *Rhinobates*, od *rine* i *batos* (doslovno: sklat + raža), kod nas skovano ražopas, poligpas, polupas.